

I. A téma fogta kutató, avagy módszertani szinkretizmus az interdiszciplinaritás határán

„...a társadalmi élet ilyen formáit soha nem lehet csupán kívülről megismerni. Ahhoz, hogy megértsük őket, arra van szükség, hogy a kutatónak sikerüljön a maga számára létrehozni a rájuk jellemző szintézist, vagyis hogy ne érje be az elemenkénti elemzéssel, hanem illessze egységbe őket, mégpedig személyes tapasztalat: saját élménye formájában.”
(Claude Lévi-Strauss)¹

A kötet bevezető fejezete egy, az adott téma elméleti és módszertani kérdéseit felvezető és tárgyaló tanulmány megírásának kísérlete. Kísérlet, mert az általam felvetett és kutatott téma, a kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatának 20. századi megragadása, felvázolása és értelmezése olyan tudományelméleti, társadalomkutatói, valamint módszertani kérdések elé állított, amelyek megválaszolása nagyon összetett feladatnak bizonyult.

1. A téma felvetése

A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatának vizsgálatát több szempontból is egy igen érdekes és fontos feladatnak tekintem. Általában a hivatásos falusi muzsikuskok tevékenységét vagy csak kizárólag zenei, vagy csak egy adott faluközösség és az őt kiszolgáló zenész szociális és gazdasági viszonyai szempontjából kutatták. Ugyanakkor mind az etnomuzikológiai, mind az etnográfiai kutatásból hiányolom azt a szemléletmódot, amely egy teljesebb és komplexebb rálátást biztosítana a felvetett témakörnek.² Itt elsősorban arra gondolok, hogy a falusi cigányze-

¹ Lévi-Strauss: 2001/I.: 285.

² A hagyományos hangszeres népzenei játszó cigánymuzsikuskok társadalmi és kulturális életviteléről eleve kevés adatot közöl a magyar néprajzi szakirodalom, s azok nagy

nészeknek mind a szakmai tevékenységét, mind a mindennapi életmódját meghatározza, és egyben jól körülhatárolja egy olyan **hálózat**, amelynek leírása kiterjed ennek a közösségnek a **teljes életvitelére**, ezért magát a kutatást is egy sokkal összetettebb látásmód kell, hogy jellemezze.

A témakör vizsgálatát két hipotézissor köré építem, amelyek által megpróbálom kifejteni magának a **hálózatnak** a fogalmi körülírását is.

Az első hipotézissor:

- A cigánymuzsikusok számára a „zenészszakma” egy igen jól körülhatárolható, szinte „céhszerű” társadalmi és kulturális entitást jelent.
- Ennek az entitásnak pedig jól körülhatárolt szabályai vannak, amelyek eleve meghatározzák egy-egy cigánymuzsikus sorsát. Mindezek tartalmazzák a nevelés, azaz a szocializáció, a működési terület és az életpálya kialakulásának forogatókönyvét.
- Ez a „céhszerű” társadalmi és kulturális entitás egy bizonyos „hálózatként” (‘network’) működik, amelyet szociális, gazdasági

része is közvetett, az adott zenei gyűjtés kiegészítő információjaként tartható számon. Az eddigi magyar népzene kutatás a cigánymuzsikust elsősorban mint hivatásos falusi népzénest vagy a „cigányzeneként” ismert városi kávéházi muzsika előadójaként tárgyalja (lásd például Kodály Zoltán: *Hangszeres zene*. In: Czákó Elemér (szerk.): *A magyarság néprajza IV. A magyarság szellemi néprajza*. Budapest, 1937: 61–65; majd bővített változatban Kodály *A magyar népzene* című, 1937-ben megjelenő kötetében; Lajtha László: *Cigánybandák és a magyar népzene*. (angol nyelvű előadás feltehetően 1962-ben) In: Berlász Melinda (szerk.): *Lajtha László összegyűjtött írásai I*. Budapest, 1992: 150–154; Sárosi Bálint: *Cigányzene*. Budapest, 1971; vagy a Magyar Néprajzi Lexikon Sárosi Bálint által 1977-ben és 1979-ben jegyzett *cigányzene, hangszeres együttes és hangszeres népzene* szócikkeit; Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje*. Budapest, 1981; Vargyas Lajos (szerk.) *Magyar népzene*. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VI*. Budapest, 1990: 5–183; Pávai István: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczeneje*. Budapest, 1993; Sárosi Bálint: *A hangszeres magyar népzene*. Budapest, 1996; Kállai Ernő: *A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában*. In: Kovács Nóra és Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, 2002: 327–345; stb.), illetve az elmúlt évtizedekben a kutatás kiterjedt a cigány közösségek saját tradicionális zenekultúrájára is (lásd például Bari Károly, Kovalcsik Katalin vagy Wilkinson Kertész Irén munkásságát). Ugyanakkor a hagyományos népzénet játszó cigánymuzsikusokról igen jelentős adatmennyiség köszönhető a Martin György névvel fémjelzett 20. századi magyar, történeti, összehasonlító és strukturalista néptánc kutatásnak, ezen belül is főképp a népi tánczenekutatásnak (lásd például Virágvölgyi Márta – Pávai István (szerk.): *A magyar népi tánczene*. Budapest, 2000; vagy Martin György: *A dallamok közvetlen forrásai, a zenészek*. In: Uő: *Mátyás István 'Mundruc'. Egy kalotaszegi táncos egyéniség vizsgálata*. Budapest, 2004; stb.).

és kulturális kapcsolatok, rokoni, családi viszonyok, a szakmai presztízs, a falu, vidék és a város (sőt újabban a külföld) vonzásköre és nem utolsósorban a folyamatosan változó divathullámok határoznak meg.

A második hipotézissor:

- A tradicionális „zenészvilág” jelenleg úgy alakul át, hogy csak a tartalom változik, a forma kevésbé – amennyiben az átalakulás folyamatának a végkifejlete nem a teljes felbomlás lesz.³
- A kalotaszegi cigányzenészek nemcsak őrizték és közvetítették, hanem közvetett és közvetlen módszerekkel alkották is a tánczenei hagyományt. Ezért a folyamatos változást valószínű, hogy ők maguk is előidézték, mivel folyamatosan meg akartak felelni a piaci követelményeknek.
- És mivel alakították is a tánczenei hagyományt, befolyásolták magát az adott zene- és tánckultúrát is.

Minden adott kutatási téma alapfeltétele egy jól meghatározott, koherens kutatási módszer alkalmazása. Mivel a cigánymuzikusokkal foglalkozó magyar etnomuzikológiai és etnográfiai szakirodalom nem tartalmaz hálózat kutatásokon alapuló közléseket, kénytelen voltam először magát a hálózat kutatás problematikáját körüljárni.

2. A hálózat kutatás rövid története

Maga a hálózat kutatás, a társadalmi kapcsolatrendszerek kutatása eredendően a szociálpszichológia, szociológia és nem utolsósorban a szociálanropológia egyik kutatási területe, egyben módszere, amelyik az elmúlt évtizedekben felkeltett különböző társadalom-, sőt természettudományi érdeklődés és értelmezés során egy igen **sokrétű** és **önálló kutatási módszer**re, a **hálózatelemzéssé** (network analysis) fejlődött. Sokrétű, mert a hálózatelemzés napjainkra hatalmas mennyiségűvé duzzadó szakirodalmát a különböző diszciplínák különböző szempontjai alapján nehéz egy egységes tudományágnak tekinteni, ugyanakkor önálló, mivel az eredendő sokrétűsége a hálózat kutatást egyfajta komplex, sajátágosan

³ Mivel napjainkban nemcsak a tradíció, hanem sajnos magának a zenésztársadalomnak mint szakmai rétegnek az eltűnésével is számolnunk kell.

interdiszciplináris jellegűvé tette. **Szent-Iványi István** írja: „A network analysis, hasonlatosan valamennyi társadalomtudományi kutatási irányhoz, nem egycsapásra született, hanem nagyon is sokáig kereste azokat a kereteket, amelyek között ma számon tartjuk. Eredetét illetően megoszlanak a nézetek, előfutárok egész hada verseng azért az elismerésért, amit a kialakulásához nyújtott döntő impulzus jelent.”⁴ Ezért, mielőtt megkísérelnénk felvázolni a hálózat kutatás módszerét, valamint ennek a módszernek az általam felvetett témára vonatkozó lehetséges alkalmazhatóságát, szükségesnek tartom a következőkben röviden és messze a teljesség igénye nélkül összefoglalni a hálózati gondolkodás társadalomtudományi megjelenésének és elterjedésének, illetve a hálózat kutatások kialakulásának történetét.⁵

2.1. A hálózat kutatás szociálpszichológiai előzményeiről

A hálózat kutatások első kezdeményezései között a **Jacob Lévy Moreno** nevével fémjelzett **szociometriai kutatásokat** szokták kiemelni. A társadalmi mező csoportosulásainak, kapcsolódásainak a térképe a **szociogram**, ennek előállítási módja a **szociometria**, amelynek „alap gondolata és módszertani kidolgozása **J. L. Moreno** romániai születésű amerikai pszichiátertől származik. Ez a kivitelezésben egyszerű, áttekinthető módszer az egész világon elterjedt. Mint szociálpszichológiai eszközrendszert alkalmazták olyan intézményekben, amelyeknek működése embercsoportok mozgását, egybehangolását, szervezését teszi szükségessé.”⁶

⁴ Szent-Iványi: é.n.: 2.

⁵ A hálózat kutatások tudománytörténeti kialakulásáról és alapfogalmairól ír John Scott, a *Social Network Analysis, A Handbook* (London, 1994.) című kézikönyvében, amelyik a vonatkozó szakirodalom egyik alapművének tekinthető. Az általam olvasott és felhasznált tanulmányok is szinte kivétel nélkül hivatkoznak rá.

⁶ Mérei: 1998: 6. Mérei J. L. Moreno (1889–1974) életrajzával és a szociometriai felmérésről bővebben a kötet második fejezetében foglalkozik, amelynek címe *Moreno szociometriája – a spontán rokonszenvi választás* (44–131). A magyar szociálpszichológiai szakirodalomban talán először Mérei Ferenc értekezett arról, hogy „a látszólag homogén társadalmi mezőben kis egységek jönnek létre; párok, baráti összetartozások, családi kapcsolódások, érdeklődési körök, érdekegységek keletkeznek. Az egyes ember nem önmagában vesz részt a tevékenységben, hanem viszonylataival, kapcsolataival együtt.” (I.m.: 5) Mérei a szociometriai felmérést a szociálpszichológiai gyakorlat számára, a mikroszociológia jelenségvilágában alkalmazta, módszerként a kisebb-nagyobb közösségekben kialakult kötődések, választások, csoportosulások, társas viszonylatok, konfliktusok feltárásához.

A szociometria Moreno azon felismerésén alapszik, hogy a spontán társulások a státusokból álló intézményes rendszerek lappangó háttere, illetve, hogy az emberi kapcsolódások, tekintet nélkül a megvalósulásuk tartalmára, elsősorban érzelmi, rokonszenvek. A szociometriai felmérés eredménye a szociogram, amelyik a vizsgált társas mező vázlata, a társas mezőt alkotó kapcsolatoknak a térképe.

Szintén a hálózatkutatások szociálpszichológiai előzményeként tartják számon **Kurt Lewin csoportdinamikai kutatásait**.⁷ Az alaklélektan kiemelkedő egyéniségének tekintett Lewin – a nevéhez fűződő **mezőelmélet** alapján – megállapította, hogy minden emberi csoport egyensúlyra törekvő, s ennek érdekében önszabályozást alkalmazó rendszert alkot, valamint, hogy e függőségi hálózat is feszültségteli és viselkedés-meghatározó.⁸

Tovább lépve, az említett szociometria és csoportkutatások alapján Lewin tanítványai, **Dorwin Cartwright** pszichológus és **Frank Harary** matematikus kidolgozták a **gráfelméletet**, azaz összetett, egymással akár többszörösen és áttételesen is összefüggő társadalmi rendszerek grafikus ábrázolásával elemezték a csoportos viselkedést úgy, hogy egy társadalmi szerkezet gráfja az egyes társadalmi csoportok közötti viszonyrendszert mutatja. Az irányított és értékelt grafikus ábrázolás meghaladta az individualista, egyénekre összpontosító látásmódot, megengedvén egy adott csoport struktúrájának elemzését.⁹ Ugyanakkor ők „írták meg annak a történetét – amelynek alakításában egyébként maguk is jelentős szerepet játszottak – hogy az a felismerés, miszerint a szociogram alkalmas a társas viszonyok struktúrájának tanulmányozására, miként vezetett a

⁷ Szent-Iványi: é.n.: 1 és Iluț: 1997: 115. A modern szociálpszichológia alapítójának tekintett német származású, de 1933-ban az Amerikai Egyesült Államokba emigráló Kurt Lewin (1890–1947) munkássága (lásd <http://www.szocho.hu/kurtlewinmunk.php>), s elsősorban az említett mezőelmélete kiterjedt hatással volt a hálózatelmélet kialakulására (erről bővebben lásd Kurt Lewin: *Field Theory in the Social Sciences*, New York, 1951).

⁸ Lewin mezőelmélete a csoportot egy olyan dinamikus egységnek tekinti, amelyben ha egy résztvevő állapotában változás megy végbe, akkor az a többi résztvevő állapotában is változást okoz. (Erről bővebben lásd Dr. Bartha Lajos és Szilágyi Lilla (szerk.): *Pszichológiai alafogalmak kis enciklopédiája*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966: 173.)

⁹ Iluț: 1997: 116. Cartwright és Harary számára a komplex társadalmi struktúrák egyszerű, különösképpen egymásra épülő „triádokból” állnak (a „triádok” fogalmán a három analitikus elemből összetevődő alcsoportok, illetve ezek kialakult kapcsolódásait értve).

szociológiai és antropológiai elemző technikák gyors kialakulásához, széleskörű elterjedéséhez.”¹⁰

2.2. A hálózat kutatás szociológiai és szociálintropológiai előzményeiről

A hálózat kutatás kérdéskörének vizsgálatát a későbbiekben – az említett szociálpszichológiai kezdeményezések után – az angolszász társadalomtudományok, s közülük is kiemelten a szociológia és a szociálintropológia tárgyalta, integrálva a kapcsolódó metodológiai és módszertani alapelveket, ezáltal is megteremtve egy önálló kutatási módszer, a **network analysis** kialakulásának lehetőségét.¹¹

John Scott a hálózatelemzés történeti kialakulásának folyamatában fontosnak tartja kiemelni egyrészt az 1930–1940-es években a harvardi egyetemen pszichológusok és szociológusok által végzett kutatásokat, amelyek keretén belül körülírták a társadalmi hálózatstruktúrák főbb részeiként számon tartott **klikkek**, **társadalmi körök**, **csoportosulások** („clusters”) vagy **blokkok** terminusait, illetve tárgyalták a makrorendszerek és az ezek által meghatározott kohéziós csoportok belső informális kapcsolatait, másrészt pedig a manchesteri egyetem Antropológia Tanszékén végzett, **Max Gluckman** nevével fémjelzett kutatásokat, amelyeket az 1930–1950-es években a brit szociálintropológiai megközelítést meghatározó **strukturálista funkcionális** hatására kezdeményeztek. Ez utóbbi kutatások a társadalmi struktúrákat a kapcsolathálók által értelmezték, megkülönböztetve a kapcsolatok formáját és tartalmát, és ezek kapcsán meghatározva a **részleges** (egénközpontú, az „ego” partikuláris társadalmi cselekvéseire és meghatározott tartalmú kapcsolataira vonatkozó) és **teljes** (egy adott társadalmi kapcsolatrendszer összességére vonatkozó) hálózatokat.¹²

¹⁰ Hain: é.n.: 11. (A hivatkozott mű: Harary, F., R. Norman and D. Cartwright: *Structural Models: An Introduction to the theory of Directed Graph*. John Wiley and Sons, New York, 1965.)

¹¹ Szent-Iványi: é.n.: 1.

¹² Ilut: 1997: 116–117. Ilut a Scott által „harvardi strukturálistáknak” nevezett munkacsoportból Elton Mayo, William Lloyd Warner és George Homans kutatásaira és tanulmányaira hivatkozik.

Szent-Iványi a network analysis első szociálintropológiai előzményeként az 1950-es években zajló kutatásokat említi: így, noha a kapcsolaterlemzés terminológiáját még nem ismerhette, **John A. Barnes** egy norvég sziget kisközösségét vizsgálta, tanulmányát a network analysis első kísérleteként tartják számon. Barnes „kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a közösségen belüli kapcsolatokat három diszkrét, egymástól világosan elkülöníthető mezőre lehet osztani, és ezek a mezők egyúttal az egyén teljes kapcsolatrendszerét lefedik. Megkülönböztetett a.) munkahelyi kapcsolatokat, b.) területi kapcsolatokat, c.) barátsági, rokonsági, szomszédsági kapcsolatokat.”¹³ **Elizabeth Bott** húsz londoni család társadalmi hálózatának vizsgálatában már használta a ‘social network’ kifejezést. „Munkájában kísérletet tett a különféle kapcsolatrendszerek jellegének meghatározására, s nem riadt vissza a távolba mutató, makroszociológiai következtetések levonásától sem. Ő vetette meg a különféle hálózatok összevetésének metodológiai, terminológiai alapjait; [...] Bott általánosító megállapítása szerint az egyén társadalmi hálózata nagyonis függvénye a társadalom jellegének, a munkamegosztás fokának, az intézményesülés mértékének.”¹⁴

Scott – Barnes és Bott mellett – a network analysis előfutáraként említi **S. F. Nadel** munkásságát is, aki formailag egy hálózatelemző módszertanra épülő társadalomelmélet megírására törekedett. Nadel elméletében kihangsúlyozza a „**társadalmi szerep**” fogalmát, összekapcsolva a hálózat fogalmával. Szerinte az egymással összefüggő cselekvési hálózatok határozzák meg a szerepeket és szerepköröket, ezért a társadalmi rendszerek voltaképpen szerepstruktúráknak tekinthetők.¹⁵

Történeti áttekintésében Szent-Iványi kihangsúlyozza, hogy az 1950-es években a hálózatelemzés kezdeteit meghatározó brit strukturális funkcionális atyja, **A. R. Radcliffe-Brown** tudományos tekintélyével járult ahhoz hozzá, hogy „a születés pillanatában lévő diszciplína a társadalomantropológia többi kutatási iránya mellett polgárjogot nyerjen. Radcliffe-Brown úgy nyilatkozott, hogy: »az emberi létezés össze van kap-

¹³ Szent-Iványi: é.n.: 2. (A hivatkozott tanulmány: Barnes, J. A.: *Class and committees in the Norwegian Island Perish*. In: *Human Relations* 1954/7, 39–58.)

¹⁴ I.m.: 2. (A hivatkozott mű Bott, E.: *Family and social network*. London, 1957.)

¹⁵ Iluț: 1997: 117–118. (A hivatkozott mű: Nadel, S. F.: *The Theory of Social Structure*. London, 1957.)

csolva a társadalmi kapcsolatok komplex hálójával. A társadalmi struktúra nem egyéb, mint az aktuálisan létező kapcsolatok hálózata.« Ez az egyre népszerűbbé váló megközelítés nagy lendületet kölcsönzött a társadalmi hálózatok immáron egyre módszeresebbé váló kutatásának.¹⁶

A szociálanropológiai hálózat kutatás alakulására hatott **Eric R. Wolf**, ismert amerikai antropológus komplex társadalmakról alkotott álláspontja is. Wolf szerint „a komplex társadalmakban három lényeges, párhuzamos struktúra figyelhető meg: rokonság, barátság, patrónus–kliens viszony; vitába szállt azzal a nézettel, hogy a komplex társadalom elrendezett anarchia, ezzel szemben úgy vélte, hogy mindezeknek a struktúráknak feltárható, megismerhető belső szabályai, törvényszerűségei vannak.”¹⁷

2.3. A network analysis mint önálló kutatási módszer

A felsorolt, elsősorban elméleti jellegű előzményeket az 1970-es években már a konkrét kutatások és módszertani munkák sora követte: Scott összefoglalójában a network analysis közvetlen előfutárának tartja a kapcsolatok formai jegyei iránt érdeklődő **J. Clyde Mitchell**-t,¹⁸ majd bemutatja **Harrison C. White** és munkatársainak működését, akik – két

¹⁶ Szent-Iványi: é.n.: 2–3. A. R. Radcliffe-Brown (1881–1955) Szent-Iványi által idézet gondolata, hogy a társadalmi struktúra tulajdonképpen egy adott időpont kapcsolathálózata, a neves angol, elsősorban elméleti érdeklődésű és fogalomalkotó szociálanropológus munkásságában többször is megjelenik. Számára „a társadalmi struktúra fogalma először is a társadalmi kapcsolatok »folytonos hálózatát« jelenti, vagy, mondja, »minden egyén valamennyi társadalmi kapcsolatának totális összességét, egy adott pillanatban«. Szemben áll tehát a társadalmi rendszer fogalmával, amely csak »hasonló viselkedésformák együttesével jellemzett egyének kapcsolatait« foglalja magában.” (lásd Descola–Lenclud–Severi–Taylor: 1993: 133) Vagy saját szavait idézve: „A közvetlen megfigyelés azonban valóban meglátatja velünk, hogy ezek az emberek társadalmi viszonyok bonyolult hálózatával kapcsolódnak egymáshoz. A »társadalmi struktúra« fogalmat a kapcsolatok ezen valóban létező hálózatának a megnevezésére használom.” Lásd A. R. Radcliffe-Brown: *A társadalmi struktúráról*. In: Paul Bohannan – Mark Glazer: 1997: 420–421.

¹⁷ I.m.: 3. (A hivatkozott tanulmány: Wolf, Eric R.: *Kinship, friendship and patron-client relations in complex societies*. In: M. Banton (ed.): *The Social Anthropology of Complex Societies*. London, 1966.)

¹⁸ Hain: é.n.: 9, Ilut: 1997: 117. és Szent-Iványi: é.n.: 3. (A hivatkozott mű: Mitchell, J. C.: *Social networks in urban situations: Analyses of personal relationships in central African towns*. Manchester, 1969.)

matematikai újítás hatására két programcikkben fogalmazva – immár tudományos paradigmaként mutatták be a hálózatelemzést, mint a társadalmi háló vizsgálatának alapvető módszerét.¹⁹

Szent-Iványi külön kiemeli **Jeremy Boissevain** angol-holland kutató munkásságát, aki „eredményeit elméleti bevezetővel, módszertani útmutatóval ellátva – csaknem tankönyvszerűen – tette közzé”, **Norman E. Whitten** és **Alin W. Wolfe** hálózatelemzést érintő elméleti érdeklődését,²⁰ valamint **Linton C. Freeman** közel ezer címet átfogó bibliográfiáját. „Ez a bibliográfia a módszer alkalmazásának valamennyi területét felölelte; így politológiai, szociológiai, szociálszichológiai, közgazdaságtani tárgyú írások adatait éppannyira tartalmazta, mint a társadalomantropológiai munkákat.”²¹

Ezekben az években a szociálandropológiai kutatás a network analysis módszerét a nagyvárosi környezetben, viszonylag nagy mintán készített elemzések esetében használta, az egyre gyakoribbá váló kérdőíves, valamint mélyinterjú technikák alkalmazása háttérbe szorította a hagyományos antropológiai terepmunka gyakorlatát. „Ennek az új irányzatnak, az ún. **felmérési módszernek** az elvi megalapozása és gyakorlati alkalmazása a **Fischer** és **Jones** szerzőpáros nevéhez fűződik.”²² Az említett Jeremy Boissevain pedig „egyik összefoglaló tanulmányában már az antropológiai network analysis alkalmazásából vonja le azt a következtetést, hogy ennek a módszernek a különleges jelentősége az antropológusok szá-

¹⁹ Ilut; 1997: 118. Az említett két programcikk közül az első a rokonsági és más típusú kapcsolatok algebrai modellek általi leírására vonatkozott, megpróbálva az alkalmazott algebra módszerével körülírni a társadalmi szerepet, a második pedig a társadalmi kapcsolatokat szociális távolságokként rögzítette egy többdimenziós skálán, így vázolta fel a társadalmi térben betöltött helyüket. (A hivatkozott tanulmány: White, Harrison C., S. Boorman and R. Breiger: *Social structure from multiple networks*. In: *American Journal of Sociology*. 81. 1976.)

²⁰ Szent-Iványi: é.n.: 3. (A hivatkozott mű: Boissevain, J.: *Friends of friends: networks, manipulators and coalitions*. Oxford, 1974.)

²¹ I.m.: 3–4. (Az első hivatkozott tanulmány: Whitten, N. E. – Wolfe, A. W.: *Network analysis*. In: J. J. Honigmann (ed.): *Handbook of social and cultural anthropology*. Chicago: 1973; a második hivatkozott mű pedig: Freeman, Linton C.: *A Bibliography of social networks*. Lehigh University, 1975.)

²² I.m.: 4. (A hivatkozott mű: Fischer, Claude S. – Jones, L. M.: *Studying egocentric networks by mass survey*. In: *Working paper 284*. University of California, Berkeley, 1978.)

mára abban áll, hogy megnyitja az utat a fejlett országok és a nagyvárosi környezetben élő népesség tanulmányozásához.”²³

És a sor egyre bővült, a network analysis-t a következő évtizedekben, mint önálló kutatási módszert, igen sok társadalomkutató alkalmazta, egyúttal elméleti háttérét is gazdagítva. Például **Mark Granovetter** amerikai szociológust már úgy említi a szakirodalom, mint **network-teoretikust**, aki a munkahelykeresés vizsgálatán keresztül fogalmazta meg téziseit.²⁴ Granovetter felfigyelt az információk megszerzésének és terjedésének módozataira, megkülönböztetve az információáramlásban a „gyenge” és „erős” kötések, illetve vizsgálta ezek időbeli tartósságát. Megalkotta a társadalmi hálózatokon belüli információterjedés modelljét, bevezetve a „**gyenge kötések erejének**” elméletét: a stabil, közeli ismerősök (például munkatársak) között létrejövő ún. „erős kapcsolatok” valószínűleg ugyanazon információkat hordozzák, míg az eseti, „gyenge kapcsolatok” által újabb és újabb, változatosabb, a hálózaton belüli helyekedezés szempontjából értékes információk nyerhetők.²⁵

Ha a társadalmi hálózatok vizsgálatát a társadalmi struktúra formális leírására tett kísérletként értelmezzük, akkor az elméleti-módszertani alakulásában nyomon követhető a társadalmi struktúraelemzésre ki-

²³ I.m.: 4. (A hivatkozott tanulmány: Boissevain, J.: *Network analysis: A reappraisal*. In: *Current Anthropology* 20. 1979. 392–394.) Szent-Iványi megemlíti, hogy az 1970-es években megsokasodtak azok a kutatások, amelyek már nem a szociálanropológia hagyományos terepein, hanem a legfejlettebb országok ipari központjaiban folytak.

²⁴ Ilut: 1997: 118–119 és Tardos: 1995: 76. (A hivatkozott mű: Granovetter, M. S.: *Getting a Job. Study of Contacts and Careers*. Harvard University Press, Cambridge, 1974.) „A kapcsolathálózati paradigma vitalitását a különböző szakszociológiákra gyakorolt erőteljes kisugárzása is jelzi. Mindenekelőtt azt az »új gazdaságzociológiát« kell említeni, amelynek [...] a network-irányzat az egyik első számú forrása volt. Magát az »új gazdaságzociológia« megszületését is a network-teoretikus Granovetter – a gazdaság társadalmi beágyazottságát középpontba állító – programatikus cikkéhez (Granovetter 1985) kapcsolják.” (Tardos: 1995: 78)

²⁵ Csányi – Szendrői: 2004: 136: „Emberi kapcsolataink gyakran alakulnak ki társaságokban, ahol egyszerre számos ember terem egymással kapcsolatot: ilyenek például a munkahelyi, iskolai, sportklubban kötött kapcsolatok. Különböző kupacok között ún. **hidak** feszülhetnek. Mindennapi életben ilyen híd például két különböző munkahelyen dolgozó ember barátsága. Granovetter, amerikai szociológus figyelte meg azt, hogy ezeknek a hidaknak mennyire fontos szerepük van az információterjedésben még akkor is, ha a híd-kapcsolatok gyakran sokkal gyengébbek, mint az egy közösségen belül feszülő: a közösségben minden belső pletyka hamar elterjed és unalmassá válik, egy kívülről érkező hír azonban sokkal izgalmasabb lehet.”

fejttet hatása is: a „struktúra” fogalmát központi kategóriának tartó, a „network” helyet identifikációs címkeként használó **Barry Wellman**, vagy a struktúrát a kapcsolatok, tranzakciók hálójából bonyolultan kibontható, látens szerveződésnek tartó, a „strukturális autonómia” fogalmát bevezető **Ronald Burt** szintén a network analysis kiemelkedő elméleti szakemberei.²⁶

„A módszer alkalmazásának valamennyi területe” – Szent-Iványi utalása a hálózat kutatások módszerének mondhatni eredendően interdiszciplináris jellegére vonatkozik, hiszen az 1970-es évektől a társadalomtudományok számos ágában folytak kutatások a network analysis módszerének felhasználásával.²⁷ (A hálózat kutatás interdiszciplináris jellegéről a jelen tanulmány a későbbiekben külön alpontban értekezik.)

2.4. A társadalmi hálózat kutatás intézményesüléséről

A társadalmi hálózat kutatás tudományos intézményesülésének fontos állomása volt az **INSNA** (International Network for Social Network Analysis)²⁸ – magyar fordításban Társadalmi Hálózatok Elemzésének Nemzetközi Hálózata – megalakulása. Az INSNA „egy nonprofit formában működő tudományos szervezet, amelyet az említett Barry Wellman alapított az Amerikai Egyesült Államokban, 1978-ban. A szervezet a társadalmi kapcsolathálózatok (‘social network’) elemzésével foglalkozó kutatókat tömörítve, rendszeres kiadványában (**Connections**) publikálja a legfrissebb kutatási eredményeket, finanszírozza a hálózat kutatók nemzetközi tudományos, **Sunbelt** elnevezésű konferenciáit, és elektronikus hírlevelet (**Socnet**) működtet a téma iránt érdeklődőknek.²⁹

Az elmúlt évtizedekben a network analysis módszerét egyetemi taniszékek, kutatóintézetek sora oktatja és alkalmazza szerte a világon, a

²⁶ Tardos: 1995: 76–77.

²⁷ Például mind Szent-Iványi, mind – Scott nyomán – Iluț említést tesz a hálózat kutatás módszertani fejlődésében igen nagy befolyással bíró matematikai modellek kidolgozásáról. „A ’70-es évek elejétől a network analysis-szel összefüggő matematikai és statisztikai problémák tárgyalására Network (An International Journal, 1971-től) címmel önálló folyóirat jött létre.” (Szent-Iványi: é.n.: 4)

²⁸ Lásd bővebben az INSNA honlapján: <http://www.insna.org>.

²⁹ Lásd Bocz János: *SUNBELT XXI – konferenciaismertető*. In: *Szociológiai Szemle* 2001/3: 139–147.

hálózat kutatás elméletével foglalkozó szakkönyvek, szaklapok (az említett *Connections* mellett a másik fontos szakkiadvány a **Social Networks**) konferenciák és szimpóziumok, illetve hálózatelemzés módszerével készült konkrét kutatások tömkelege született meg. „A **kapcsolatháló elemzés** (network analysis) kicsit több, mint módszertan, kicsit kevesebb, mint paradigma. Mind az elmélet, mind pedig a matematikai-statisztikai módszertan gyors fejlődést futott be a nyolcvanas-kilencvenes években, tudományos divattá vált. A hálózatelemzők ma világszerte több tanszéket, folyóiratot és nemzetközi társaságot alapítottak, eredményeiket széleskörűen használják a gazdasági élet és a társadalomtudományok több területén. Gazdasági és/vagy társadalmi kapcsolatháló elemzéssel Magyarországon is többen foglalkoznak.” – olvasható a Magyar Szociológiai Társaság Kapcsolatháló Elemző Szakosztályának honlapján, amelyik egyben a magyar – zömében szociológus, de közgazdász, sőt kulturális antropológus képzettségű – kapcsolathálóelemzők tudományos fóruma.³⁰

2.5. A társadalmi hálózat kutatás: elemzési módszer, paradigma vagy tudományág?

Az 1970-es években kidolgozott, a sokrétű tudományos előzményt összegző elméleti háttér és módszertan, a már önálló kutatási irányzatnak tekintett network analysis számára egy igen sajátos arculatot biztosított. Ez egyrészt erőteljesen megkülönböztette más társadalmi elemző irányzatoktól, módszerektől, másrészt viszont helyet adott különböző társadalomtudományi értelmezhetőségeknek.

„Milyen ígéretet, elméleti-metodológiai perspektívák vonzottak sok társadalomkutatót az irányzat köré?” – teszi fel a kérdést **Tardos Róbert**, aki szerint a hálózatelemző megközelítés egyik nagy előnye az empirikus adatgyűjtés hagyományos „egyénközpontú, atomisztikus” szemléletével szemben a többszintű elemzésre nyújtott lehetőség. Az előbbinek „joggal róják fel, hogy alanyait kiragadják társadalmi közegükből, s meghatározottságaikat közvetlen egyéni attribútumokra redukálja”, a hálózat-megközelítés alkalmazása viszont – amennyiben az egyéni tulajdonságokon túl tekintetbe veszi a mikro-milő és a makro-kontextus ismérveit is – „segíthet

³⁰ Lásd bővebben a magyar kapcsolatháló-elemzők honlapját: <http://www.socialnetwork.hu>.

áthidalni azt a szakadékot, amely a mikro- és a makroszociológiai elemzést gyakran mereven elválasztja egymástól. A módszereket rugalmasan kezelve, az egyik szinten megragadott összefüggések elhelyezhetők a másik szint vonatkoztatási rendszerében.”³¹

De a szociológia területén „tekinthető-e a kapcsolathálózati megközelítés [...] valamilyen koherens elméleti irányzatnak?” – kérdezi tanulmánya összegzéseként Tardos. Válasza: „Az elméletépítés normatív követelményeit figyelembe véve, egyelőre inkább kezdeményekről, egyedi építőkövekről beszélhetünk, mint egységes építményről. Talán inkább a szemléletmód megújítását, mint valamely elméleti rendszer kialakítását tekintve lehet szó új paradigmáról. S persze a kifejlesztett metodika, technika sajátzerűsége is elkülöníti a social network irányzatot más társadalomkutatási megközelítésektől. Nem nélkülöznek ugyanakkor minden alapot azok a kritikák, amelyek a technikai apparátus kifinomultsága kapcsán egyfajta módszertani formalizmus, öncélúság veszélyét hozzák szóba. A kritikus pontok sorát folytatva, bizonyos csapdát rejt magában az a körülmény is, hogy a network-határok csak ritkán ragadhatók meg kézzelfoghatóan. A hálózatelemzésben rejlő rugalmasság könnyen elmosódottságba mehet át.”³²

³¹ Tardos: 1995: 74. Tardos hangsúlyozza, hogy ez a felvetés „akkor is igaz, ha – mint az esetek számottevő részében – a network-felvételek egyéni, »ego-centered« adatokból kiindulva jutnak kapcsolathálózati jellemzőkhöz.” A szociológus, hálózatelemző Tardos Róbert tanulmánya nemcsak egy summás áttekintést nyújt a network analysis tudománytörténetéről, hanem felvázolja a hálózatelemzés szociológiára vonatkozó elméleti-metodológiai hatásait és perspektíváit. Kiemeli, hogy „mindez csak lehetőség: korántsem állítható, hogy a mikro- és makroszintű elemzés együttes érvényesítése a network-megközelítés egészére jellemző volna”, ugyanakkor megállapítja, hogy a „network-megközelítés szociológiai perspektívái valójában a különböző szintű elemzések összekapcsolásából bontakozhatnak ki”, valamint, hogy „a szociológia olyan központi problémaköreiben például, mint a társadalmi struktúra, rétegződés, mobilitás [...] egyaránt mikroszintű network-adatokból kiindulva célozza meg a nagyobb társadalmi szerveződések (blokkokat, strukturális határokat, osztályokat).” (I.m.: 1995: 75) Hain írja, hogy „magát a megközelítést a szociológusok közül többen egyfajta lehetőségnek tartják a szociális mikro-makro szintek sokszor szembeállított kettőségének meghaladására”. (Hain: é.n.: 4)

³² Tardos: 1995: 78. Fontos megjegyeznem, hogy Tardos a social network irányzatról csakis a szociológia keretén belül értekezik: „Az irányzat fontos tartalmi választóvonalát jelenti az, hogy a kontaktusmezőkhöz, strukturális képződményekhez közelítve, a kutatókat maguk a hálózatok formák, alakzatok foglalkoztatják, vagy – a hálózatok világán túlélve, a hálózati pozíciókat esetleg független változóként kezelve – a szociológia olyan alapkérdéseit célozzák meg, mint a társadalmi rétegződés, a centrum-periféria viszonyok, a szociális integráció, vagy éppen a különféle égető társadalmi problémák.”

Az idézet szempontnak kissé ellentmond Szent-Iványi néhány évvel korábbi – igaz szociálintropológiai – következtetése: „A network analysis-szel kapcsolatos mértéktartó, vagy egyenesen pesszimista jóslatok nem igazolódtak be; bizonyosra vehető, hogy ez a módszer még expanzív periódusát éli, feltehetően dinamikus fejlődés előtt áll. Természetszerűleg téves volna egy olyan beállítás, miszerint a hálózati elemzés egymagában helyettesíthetné az eddig ismert társadalomtudományi módszereket, vagy önmagában magyarázatot adhatna a társadalom működésével kapcsolatos valamennyi kérdésre, de azt sem vonják ma már kétségbe, hogy ezen a néven korszerű, feltevéseiben és eredményeiben egyaránt termékeny diszciplína nyert polgárjogot a társadalomtudományok családjában.”³³

2.6. Társadalmi hálózat kutatás az interdiszciplinaritás határán

A hálózat kutatás interdiszciplinaris jellegét nemcsak a felsorolt sokrétű elméleti gyökerek, hanem a társadalomkutatási gyakorlatban való alkalmazása is meghatározza. Ez utóbbit a network analysis módszere által átfogott kutatási területek kiterjedtsége is érzékelteti. „Anélkül, hogy kísérletet tennék a kutatási irányzat által felölelt terület részletes kifejtésére, csak néhány példa az alkalmazások szerteágazó jellegére: a települések belső integráltsága, szomszédsági, rokonsági viszonyok, különböző intézmények, így a piac vagy a közvélemény kapcsolathálózatai, a világ-gazdaság centrum-periféria viszonyai, hatalmi elitek strukturális pozíciói, gazdasági és politikai szervezetek, pártok összefonódása, koalíciói, sőt a szociológia olyan hagyományos területeinek sajátos megközelítése, mint a rétegződés, mobilitás.” – írja Tardos, majd így folytatja: „A social network irányzat intézményesülése azonban nem feltétlenül jelenti egy, a szó szoros értelmében vett egységes paradigma kialakulását. Nemcsak a témák, a vizsgálati szintek is meglehetősen szerteágazóak. Az egyéneken kívül a hálózati aktorok között csoportok, szervezetek, s akár nemzetek is előfordulnak, még ha a módszertani apparátus viszonylag egységes keretet kölcsönöz is a kutatásoknak.”³⁴

³³ Szent-Iványi: é.n.: 4.

³⁴ Tardos: 1995: 73.

Tardos a hálózat kutatás sokrétűségét és szétágazását kizárólag társadalomtudományi, s elsősorban szociológiai nézőpontból tárgyalja.³⁵ Ugyanakkor az utóbbi években megfigyelhető az alapvetően szociológiai, szociálintropológiai szakterületnek tekintett hálózat kutatás elméleti és módszertani eredményei iránt egy erőteljes természettudományi érdeklődés, az egyre népszerűbbé váló hálózati gondolkodásnak a különböző diszciplínákon belüli térnyerését figyelhetjük meg, a felvetett, különböző konkrét problémákra különböző illetékes tudományterületek próbálnak válaszokat adni. **Hain Ferencet** idézve: „Nem különíthetők tehát el egymástól élesen a felvetett problémák, de a velük foglalkozó tudományágak sem. A hálózati megközelítés interdiszciplináris voltát talán már az is jelzi, hogy nincs olyan [...] probléma, aminek kapcsán hálózati magyarázat fogalmazódott volna meg, és amely ne több tudományterület illetékesége alá tartozna. Ennek hátterében a hálózati megközelítés egy lényegi sajátossága áll, miszerint módszertani irányultsága okán nem kíván meg szükségszerűen semmilyen fogalmi, metaelméleti elköteleződést. Ez azt jelenti, hogy egy hálózati gondolkodó egy tetszőlegesen körülhatárolt, nem szükségszerűen zárt rendszer alkotóinak kapcsolódási törvényszerűségeit vizsgálja, legyen szó akár sejt molekulákról egy anyagcsere-hálózatban, prostituáltokról és szexuális kapcsolati hálóikról, vagy akár repülőterekről és azokat összekötő repülőgépjáratokról. Az ilyen vizsgálódás a kapcsolódásra magára, annak módjára és törvényszerűségeire helyezi a hangsúlyt és ilyen módon természetesen egyfajta orientáló szempontrendszer, de mégis nagyon különböző alapállású kutatóknak, matematikusoknak, fizikusoknak, szociológusoknak és antropológusoknak jelenthet egyszerre kutatási eszközt és akár közös alapállást is.” És a közös alapállás egyik lehetséges kiindulópontjaként megemlíti Barry Wellman öt pontban, „szociológiai mellékizzel” megfogalmazott „közös szemléleti nevezőjét”:³⁶

³⁵ „A kapcsolathálózati paradigma vitalitását a különböző szakszociológiákra gyakorolt erőteljes kisugárzása is jelzi.” – írja Tardos, s megemlíti a hálózat kutatás egyik első számú forrásának tartott „új gazdaság szociológiát”. „S a gazdaság szociológián túlmenve, a network-, a strukturális és kontextuális elemzés felől fontos impulzusok érkeztek a szervezet-, a politikai, sőt a történeti szociológia irányába is.” (I.m.: 79)

³⁶ Hain: é.n.: 4–5. (A hivatkozott mű: Wellman, Barry and S. D. Berkowitz (eds.): *Social structures: A network approach*. Cambridge, Cambridge University Press, 1988.)

1. Az emberek viselkedésére nem a motivációik, attitűdjeik vagy demográfiai jellemzőik a legmeghatározóbbak, hanem az őket körülvevő társas viszonyaik hálózata.
2. Az elemzések fókuszában az ágensek közötti viszonyok, nem pedig az egyes ágensek belülről fakadó motivációi állnak.
3. Az elemző technikák nem alapozhatnak a kölcsönös kapcsolódás hagyományos felfogására, mert ez nem egy tulajdonság, hanem maga az, ami az adott egységet, csoportot definiálja.
4. Egy szociális rendszer mindig több, mint az őt alkotó páros kapcsolatok összessége.
5. A csoportok legtöbbször nem jól elhatárolható egységek, hanem inkább egymást átfedő hálózatok részei.

Stanley Wasserman és **Katherine Faust** szerzőpáros a közös szemléleti nevező mellett nélkülözhetetlenek tart egyfajta módszertani alapállást is. „Szerintük ez a sajátos matematikai (gráfelméleti-, statisztikai és valószínűségszámítás-elméleti, algebrai) orientáció szükség a »standard« társadalomtudományi megközelítés által figyelmen kívül hagyott kapcsolati szempont kezeléséhez. A szemléleti közös nevező és a módszertani orientáció mentén a szerzők különválasztják a csak metaforikus szinten és a szűkebb értelemben vett hálózati gondolkodást.”³⁷

Hain tanulmánya a szociális kapcsolathálózat ('social network'), mint szociológiai kutatási terület széleskörű interdiszciplináris nyitását megcélzó **Barabási Albert László** – magyar vonatkozásban is – igen jelentős tudományos visszhangot keltő, *Behálózza* címmel megjelenő kötetéhez kapcsolódik.³⁸ Barabási a szociológiai és közgazdasági kérdéseken túl a fizika, informatika, sejtbiológia területéről hoz számos olyan példát, ahol szerinte a továbblépést a kapcsolatháló-elemzés jelenti, és a hálózati kapcsolatrendszerek szabályszerűségeinek vizsgálatára vállalkozik, ahogyan már kötete alcímében is közli, hogy: „hogyan kapcsolódik minden

³⁷ I.m.: 5. (A hivatkozott mű: Wasserman, Stanley and Katherine Faust: *Social Network Analysis: Methods and Applications*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994.)

³⁸ Az Amerikai Egyesült Államokban élő, erdélyi származású fizikus hivatkozott művének eredeti kiadása: Barabási Albert László: *Linked. The New Science of Networks*. Perseus Publishing, Cambridge MA, 2002. A kötet a szerző több korábban megjelent cikkének népszerű, tudományos összefoglalása.

mindenhez, és mit jelent ez a tudomány, az üzlet és a mindennapi élet számára.”³⁹

Barabási és kutatócsoportja a hálózatelemzésben bevezette a „**skála-független kapcsolatháló**” (‘scale-free network’) fogalmát. Barabási matematikai modellje szerint „a nem-szabályozott módon, azaz természetesen fejlődő rendszerekben a kapcsolatok nem véletlenül alakulnak ki, az újonnan érkezők jellemzően a korábbi kapcsolati központokhoz kapcsolódnak”, ezért a természetben és a társadalomban fellelhető legtöbb kapcsolatháló hatványfüggvény eloszlású lesz.⁴⁰

Barabási nagy érdeme, hogy kilépve az informatika területéről, és többek közt biológusokkal, fizikusokkal együtt dolgozva számtalan példát sorol fel arra – a sejtek skálafüggetlen szerkezetétől a szexuális kapcsolatháló kérdésköréig, de akár a filmvilág, a gazdaság vagy a mikroelektronika világából is –, hogy a korábbi tudományos kérdéseket miként lehet megoldani a skálafüggetlenség révén.⁴¹ A skálafüggetlen kapcsolathálók jelentőségének felfedezésén túl Barabási és kutatócsoportja a skálafüggetlen

³⁹ Letenyei: 2003: 1.

⁴⁰ Letenyei Barabási szavait idézi a skálafüggetlenség definíciójaként: „A hatványfüggvények azt a tényt fogalmazzák meg matematikailag, hogy a valódi hálózatokban a pontok többségének csak néhány kapcsolata van és ez a számtalan kis pont együtt létezik néhány nagy középponttal, olyan pontokkal, amelyekhez szokatlanul sok kapcsolat tartozik. A véletlen hálózatokban a fokszámelosztás csúcsa azt mutatja, hogy a pontok nagy részének ugyanannyi kapcsolata van és az átlagtól eltérő pontok rendkívül ritkák. Ezért a véletlen hálózatokban a pontok fokszámának van egy jellemző nagysága, egy **skálája**, amelyet a fokszámeloszlási grafikon csúcsa határoz meg, és amelyet egy átlagos pont segítségével képzelhetünk el. Ezzel szemben a hatványfüggvény esetében az eloszlás csúcsának hiánya arra utal, hogy a valódi hálózatokban nincsen tipikus pont. A pontok folytonos hierarchiáját figyelhetjük meg, amely a kevés középponttól a sok kicsi pontig terjed. A legnagyobb középpontot két vagy három, valamivel kisebb középpont követi szorosan, majd egy tucat még kisebb következik, és így tovább, végül elérkezünk a sok kis pontig. A hatványfüggvény szerinti eloszlás tehát arra kényszerít bennünket, hogy teljesen lemondjunk a skála vagy a jellemző pont fogalmáról. [...] Ezekben a hálózatokban nincsen belső skála. Ezért kezdte csoportom **skálafüggetlen hálózatként** említeni a hatványfüggvény-eloszlású hálózatokat.” (I.m.: 2–3) A hatványfüggvény (‘power function’) a matematikában olyan hatvány alakú egyváltozós folytonos függvény jelent, amelyben a hatvány alapja a változó, a tények számát mutató kitevő pedig általában valós állandó.

⁴¹ I.m.: 3. Barabási először az internet, pontosabban a honlapok egymásra utalásának (a linkek) vizsgálata kapcsán fedezte fel a skálafüggetlen kapcsolathálók létezését, azaz „hogy a világháló nagyon kevés központi helyzetű és rengeteg periférikus helyzetű honlapból áll. A kialakult helyzet magyarázata, hogy az Internet is egy szabályozatlan módon növekvő rendszer, ahol az új honlapok többsége már létező, sőt már ismert, tehát már jelentős honlapok felé mutat.”

rendszerek tulajdonságainak leírásával is foglalkozik. Legfontosabb megállapításuk a rendszer **robosztusságára** vonatkozik, amely gondolat szerint „néhány nagyforgalmú központ is egyben tartja a rendszert, ha a rendszer elemeinek nagy része véletlenszerűen megsemmisül. Szándékos támadásokkal szemben azonban ezek a rendszerek védtelenek: néhány központ kiiktatása után a rendszer máris elemeire eshet szét. »Jó tudni, ha az ember ezekre a hálózatokra van utalva« – jegyzi meg Barabási, aki korábban kifejtette, hogy egyebek közt a társadalom és az emberi szervezet is skálafüggetlen kapcsolatháló.”⁴²

A Barabási-féle megközelítés által, „hogy a kapcsolatok jelentésére való tekintet nélkül minden azonos módon kapcsolódik, szerveződik bennünk és körülöttünk a világon”, voltaképpen „egy széleskörű interdiszciplináris együttműködés lehetősége nyílik meg, ahol kapcsolódhat egymáshoz a mikro-, makroszintű, a strukturális az egocentrikus, a matematikai és szociológiai megkülönböztetés, illetve a különböző [...] diszciplínák”. Azonban a Barabási-féle megközelítést néhány, „a kapcsolatok szerveződési algoritmusaira koncentráló matematikusan, vagy fizikusan kívül nem állítja senki. Sőt – írja Hain – a kérdéssel foglalkozó szociológusok és antropológusok érdeklődésének fókuszában pont a kapcsolatok tartalmi vonatkozásai és ezek operacionalizálási lehetősége és problémái állnak.”⁴³ Különböző recenziójában **Letenyey László** is jogos kritikával él, amikor megemlíti, hogy Barabási és kutatócsoportja a kapcsolathálóelemzés kapcsán mindössze négy szociológiai kutatásra hivatkozik,⁴⁴ az

⁴² I.m.: 3–4. És itt Letenyey ismét idézi Barabásit: „Egy (véletlen) hálózat csomópontjainak a meghibásodása a hálózatot könnyen széttördelheti elszigetelt, egymással nem kommunikáló részekre. [...] Skálafüggetlen hálózatból (viszont) véletlenszerűen eltávolítható a pontok jelentős része anélkül, hogy a hálózat széttöredezne. A skálafüggetlen hálózatok korábban nem sejtett hibátűrő képessége egy, a véletlen hálózatokétól eltérő tulajdonság. Mivel az internetről, a világhálóról, a sejtéről és az ismeretségi hálózatokról tudott, hogy skálafüggetlenek, ezek az eredmények azt jelzik, hogy a hibákkal kapcsolatban jól ismert ellenálló képességük topológiájuk belső tulajdonsága.”

⁴³ Hain: é.n.: 5.

⁴⁴ A Barabási által is hivatkozott egyik igen szemléletes szociológiai, szociálpszichológiai kutatás, a „kicsi a világ” vizsgálataival (‘small world experiments’) hírnevet szerző amerikai szociológus, **Stanley Milgram** nevéhez fűződik. Milgram kísérlete során arra kereste a választ, hogy „milyen sűrű, hogy mennyire alkot összefüggő hálózatot az emberek közötti kapcsolatok rendszere, illetve hány ismerősen keresztül kapcsolódhat két, a világ két különböző pontján élő ember egymáshoz?!” (lásd Hain: é.n.: 8–9) Milgram „kísérletsorozatában különféle csomagokat kellett véletlenszerűen kiválasztott embereknek

antropológiai vonatkozásairól pedig egyenesen nem ír semmit. (Mindezt annak ellenére, hogy a hálózatkutatást az ezredfordulóig szociológiai-antropológiai szakterületként tartották számon.)⁴⁵

Ugyancsak a hálózatkutatás interdiszciplinaritását hangsúlyozza a szociológia és a hálózatelmélet kérdéseivel foglalkozó, a szociális hálózat modellezéséről értekező **Csányi Gábor** és **Szendrői Balázs**.⁴⁶ Írásuk „a szociológia, a közgazdaságtan és a hálózattudomány határmezsgyéjén mozogva azt a célt tűzi maga elé, hogy a társadalmi kapcsolatrendszer vizsgálatára során felmerülő, általánosan megfogalmazható kérdésekre explicit modellezés segítségével adjon választ, s feltárja a modellhálózatok egyszerű, könnyen leírható szabályszerűségeit. A társadalomtudós legkömolyabb kritikája az ilyen interdiszciplináris kutatással szemben az lehet, hogy az explicit modellezés szükségszerű velejárója a drasztikus egyszerűsítés. Nehéz elfogadnia, hogy ha egy szociális kapcsolatrendszert történetesen egy pontokkal és az azokat összekötő éleket tartalmazó hálóval modellezzünk, akkor nem veszítünk el azonnal minden jogot arra, hogy a valódi társadalomról, tehát emberekről, családokról, városokról tegyünk állításokat. Az egyszerűsítés azonban nem önmagáért való, nem csupán a modellépítő kutató kényelmét szolgálja, hanem magában hordozza a **predikció** lehetőségét. Ha a modellünk elég egyszerű ahhoz, hogy ne veszítse érvényét új helyzetekben, akkor vizsgálataink eredményeit alkalmazhatjuk más, eddig még nem vizsgált rendszerekre is. Természetesen

személyes kapcsolatokon keresztül eljuttatni egy ismeretlen címzetthez. Eredményként azt a következtetést vonta le, hogy az Egyesült Államok több százmillió lakossága kis világot alkot, hiszen a sikeresen célba ért csomagok átlagosan hat közvetítő kézben mentek keresztül.” (Csányi–Szendrői: 2004/7–8: 135) (A „hatlépésnyi távolság” ma már széles körben ismert, meghatározó tudományos gondolat.)

⁴⁵ Letenyei: 2003: 5–6.

⁴⁶ A fizikus Csányi Gábor és Szendrői Balázs a hálózatok vizsgálatának kezdetét egy 18. századi német matematikus, Leonhard Euler (1707–1783) munkásságához kötik: „A történet szerint Euler lakóhelyét, Königsberg városát szerette volna bebarangolni úgy, hogy mind a hét hídon pontosan egyszer megy át. A problémát úgy fordította le absztrakt kérdéssé, hogy Königsberg különböző városrészeit pontokkal, az azokat összekötő hidakat szakaszokkal ábrázolta, s így a tudománytörténet első absztrakt hálózatához jutott. Ezen ábrázolás segítségével azután meggyőződött arról, hogy a kívánt út nem létezik; ugyanakkor általánosan is megválaszolta azt a kérdést, hogy milyen hálózatok esetében lehetséges az ilyen bejárás (amelyet azóta Euler-bejárásnak nevezünk). Hasonló, a hálózatok nyelvén egyszerűen megfogalmazható problémák ma is nagy gyakorlati fontossággal bírnak a különböző szaktudományokban.” (Csányi–Szendrői: 2004/7–8: 134) (Megjegyzendő, hogy Euler elméletére alapoztak a gráfelmélet kidolgozóit is.)

itt egy finom egyensúlyról van szó: minél egyszerűbb egy modell, annál többféle helyzetben használható, de ugyanakkor annál pontatlanabbul, annál elnagyoltabban írja le a vizsgált rendszert.” Ezért az általuk „részletezett interdiszciplináris kutatómunka jelentősége abban áll, hogy a szokványosnál merészebben egyszerűsít a társadalom modellezésében, abban a reményben, hogy ez később hasznos predikciókhoz vezet.”⁴⁷

Tehát Csányi és Szendrői szerint a „modern hálózat kutatás” egyik alapvető célja, hogy feltárja a hálózatok egyszerű, könnyen leírható szabályszerűségeit, és ezek alapján rendszerezze a társadalomban előforduló hálózatokat. A kutatás alapvető módszerének a társadalmi hálózatok kialakulásának modellezését tartják: „bizonyos egyszerű szabályok felhasználásával generálunk egy mintahálózatot, amelyet összehasonlítunk a megérteni kívánt társadalmi hálózattal. Amennyiben az eredeti és a mintahálózat sok tulajdonsága megegyezik, feltételezhető (bár korántsem bizonyított), hogy az alkalmazott hálózatépítési szabályok valamilyen formában szerepet játszanak a megfigyelt társadalmi háló kialakulásában is.”⁴⁸

A szerzőpáros tanulmánya külön kitér a szociális hálók speciális kategóriájának tartott **gazdasági és kereskedelmi hálózatok** elemzésére, „melyekben az aktorok lehetnek emberek, emberek kis közösségei (falvak, települések), de akár nagyvállalatok vagy államok is. Ezek a hálózatok a történelem során párhuzamosan fejlődtek más szociális kapcsolatok hálóival. Előnyük, hogy levelekben, szerződésekből, iratokban gyakran viszonylag jól dokumentáltak, s így rendszerük könnyebben tanulmányozható.”⁴⁹ Majd végül – mintegy összegzésként – újból felvetik a predikciók

⁴⁷ Csányi – Szendrői: 2004/7–8: 133–134.

⁴⁸ I.m.: 136.

⁴⁹ I.m.: 137. A gazdasági kapcsolathálózatok tárgyalásában a szerzők hivatkoznak a 20. századi szociológusok és antropológusok kutatásaira, konkrét példaként megemlítve a Malinowski által leírt Trobriand-szigetek termékcsere-hálózatát. (Érdekes viszont, hogy egyáltalán nem hivatkoznak Mark Granovetter munkásságára, aki – mint említettem – az „új gazdaságszociológia” megszületését a hálózatkutatásból vezette le.) A közösségek gazdasági kapcsolatait Polányi Károly, magyar származású gazdaságtörténész gazdaságelemzésének kategóriái alapján jellemzik: ilyen a **kölcsönösség** (reciprocitás), mint kapcsolattípus, ami kialakult rendszer alapján történő viszonyossági juttatást jelent, az **újraelosztási rendszer** (redisztribúció), amikor „az aktorok egyike kiemelkedik, hierarchikus centrummá válik, és a gazdaság többi szereplője ezen a centrumon keresztül cserél árut”, valamint a **piacalapú kereskedelem**, „amelyben önálló aktorok profit-szerzés céljából kereskednek”. (I.m.: 138) (Lásd bővebben Polányi Károly: *Az archaikus társadalom és az archaikus szemlélet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.)

lehetőségét, példaként említve néhány olyan szakterületet, ahol a társadalmi hálózatok kutatása segítségével immár konkrét, precíz és hasznos állításokat lehet megfogalmazni. „Az egyik például az epidemiológia, a fertőző betegségek terjedésének tudománya, amely csak az utóbbi időben kezdett el használni olyan modelleket, amelyek explicit módon figyelembe veszik azt a kapcsolathálót, amelyen a betegségek valójában terjednek. [...] Hasonló megfontolásokat alkalmazhatunk a marketing területén, ahol egy termék vagy fogyasztói szokás elterjedéséről van szó. Meg lehet mérni, hogy bizonyos szokásokra leginkább globális faktorok hatnak (reklám, média stb.), míg mások szociális ismeretségek hálózatain terjednek. Ezen tulajdonságok ismeretében egy-egy konkrét esetben ideális marketingstratégia választható, illetve megállapíthatjuk a terjedés sebességének elvi korlátait.” Ugyanakkor a szerzők a hálózatkutatás egyik legizgalmasabb és praktikus szempontból is legfontosabb alkalmazási irányát a közgazdaságtanban valószínűsítik: „A hálózatoknak gazdaságelméleti kérdésekben is fontos szerepe lehet. A jelenlegi elméleti paradigma központi eleme egy homogén „piac”, amellyel a gazdasági aktorok mint rajtuk kívül álló entitással lépnek kapcsolatba. Valójában persze (és ezt természetesen minden közgazdász tudja) a piac nem egy külső entitás, hanem az összes aktor együttese, és a gazdasági szereplők sem általában a piaccal lépnek kapcsolatba, hanem egymással. Megfelelő adatok birtokában kísérletet lehet tenni arra, hogy a gazdasági modelleket az aktorok közötti explicit hálózaton értelmezzük. Ebben az esetben például az úgynevezett **piaci hatékonyság**, illetve annak hiánya a hálózat struktúrájából következhetne, hiszen egy adott szereplő csak azokkal tud kapcsolatba lépni, akik a hálózatban számára elérhetőek.”⁵⁰

Csányi és Szendrői a hálózatkutatást elengedhetetlennek tartják a társadalmi hálózat egészének modellezéséhez, a társadalom és a gazdaság pontosabb megértéséhez, és kihangsúlyozzák, hogy az eredményes kutatás alapvető követelménye az interdiszciplinaritás: „A továbblépés egyik legfontosabb akadálya jelenleg az adathiány: vizsgálataink explicit hálózati modelleket használnak, s a modellek pontossága, a következtetések ellenőrzése csak pontosan dokumentált hálókön lehetséges. A legfontosabb feladat ezért a legkülönfélébb szociális hálózatok szisztematikus fel-

⁵⁰ I.m.: 138–139.

tárása, amelyhez szociológusok, járványkutatók, gazdaságkutatók, etológusok, médiakutatók mind hozzájárulhatnak a maguk területén.”⁵¹

Összefoglalva a network analysis elméleti és módszertani lehetőségeit, megállapíthatjuk, hogy napjaink modern hálózat kutatását egy igen széleskörű, nemcsak társadalomtudományi, hanem természettudományi, egyre összetettebb interdiszciplinaritás jellemzi. Így feltehető az a kérdés, hogy a hálózat kutatás interdiszciplinaritása kiterjedhet-e a néprajzi kutatásra, illetve, hogy miként használhatja ezt a komplex kutatási módszert az etnográfiai leírás.

3. Hálózat kutatás az etnográfiai leírásban

A társadalmi hálózat kutatás elméleti sokrétősége és a gyakorlati alkalmazására jellemző interdiszciplinaritás meghatározza mind a társadalmi hálózat, mind a kutatási módszer fogalmának körülírását is. A különböző társadalomtudományok (s mint láthattuk, nemcsak) szakterületüknek megfelelően értelmezik és használják a társadalmi hálózat kutatást.⁵² Így felvethető az a kérdés, hogy **miként hasznosíthatja az etnográfiai gyűjtés és leírás a hálózati elemzéseket, illetve hogyan használhatja a hálózatelemzés az etnográfiai leírás módszerét?** De mielőtt a felvetett

⁵¹ I.m.: 139.

⁵² A 2007-ben befejezett doktori disszertációm megegyező bevezető fejezetének ezen alpontjánál megpróbáltam összefoglalni és ismertetni, hogyan értelmezik a különböző szaktudományok a társadalmi hálózatot, valamint magát a hálózat kutatás módszerét. Így ott külön alpontokban értekeztem a szociológiai hálózat kutatásról és a hálózatelemzés alapfogalmairól, a szociológiai hálózatelemzés módszertanáról, a szociálintropológiai hálózat kutatásról, a szociálintropológiai hálózatelemzés módszertanáról, valamint a társadalmi hálózat modellezéséről, feldolgozásáról és értelmezéséről – lásd: <http://doktori.btk.elte.hu/folk/konczei/diss.pdf>. Mivel úgy véltem (és úgy vélem), hogy a szociológiai és szociálintropológiai hálózatelemzés módszertani alapelveinek és eljárásainak részletes ismertetésére etnográfus-antropológus képzettségem nem jogosít fel, már doktori dolgozatomban sem kívántam a hálózatelemzés elméleti és módszertani kérdéseiről részletes áttekintés nyújtani, céloim csupán az volt, hogy felvázoljam és összevegyem a társadalmi kapcsolathálózat-elemzés szociológiai és szociálintropológiai megközelítését, valamint tudománytörténeti alakulásának folyamatát. A jelen kötetben viszont eltekintek mind-ezekről is, hiszen a kutatásomban nem használtam ezen elméleteket, módszereket, közlésüket a kötet tematikája szempontjából feleslegesnek éreztem. Ezért a következőkben csak a társadalmi kapcsolathálózat-elemzés etnográfiai megközelítésének felvázolására vállalkozom.

kérdéskör tárgyalására térnek, szükségesnek érzem röviden tisztázni, mit tekint – elsősorban a strukturalista **Claude Lévi-Strauss** nyomán – a kulturális és szociálanropológia etnográfiai leírásnak, mivel az **etnográfiai hálózatkutatást** módszerként újabban az antropológiai szakirodalom használja.

Lévi-Strauss szerint az etnográfia „a kutatás első fázisának felel meg: megfigyelés és leírás, terepmunka (field work). Az etnográfiai tanulmány alaptípusa az a monográfia, amely kellően behatárolt csoportra vonatkozik ahhoz, hogy a szerző személyes tapasztalatai során tett megfigyeléseinek legnagyobb részét egybegyűjtse.” Lévi-Strauss kiemeli, hogy „az etnográfia a terepmunkára, az osztályozásra és a sajátos kulturális jelenségek (fegyverek, szerszámok vagy akár hiedelmek vagy intézmények) elemzésére vonatkozó módszereket és technikákat is magában foglal.” Lévi-Strauss szemléletében az etnográfiahoz képest az etnológia az első lépés a szintézis felé, amely „anélkül, hogy kizárná a közvetlen megfigyelést, elég széles körű következtetéseket keres, úgyhogy ezeket már nehezen lehet kizárólag első kézből származó ismeretekre alapozni”, és a szociál- vagy kulturális antropológia fogalmai „a szintézis második és egyben utolsó állomásához kötődnek, az etnográfia és az etnológia következtetéseit véve alapul.” Tehát „az etnográfia, az etnológia és az antropológia nem három külön tudomány vagy ugyanazon stúdiumok három különféle felfogása. Valójában egyazon kutatás három állomását vagy három mozzanatát alkotják, az egyik vagy másik fogalom előnyben részesítése csupán valamilyen kutatástípusra irányuló kitüntetett figyelmet fejez ki, ami soha nem zárhatja ki a másik kettőt.”⁵³

⁵³ Lévi-Strauss: 2001/I.: 270–271. Másik megfogalmazásában: „az etnográfia sajátosságukban szemlélt embercsoportok megfigyelése és elemzése (ezeket elméleti és gyakorlati okokból gyakran a sajátunktól leginkább eltérők közül szokták választani, de ennek semmi köze a kutatás természetéhez), célja pedig az, hogy az egyes csoportok életét a lehető leg-hűségesebben rekonstruálja; míg az etnológia összehasonlító módszerrel (és később meghatározandó célokkal) használja fel az etnográfus szállította dokumentumokat. E meghatározásokkal az etnográfia minden országban ugyanazt az értelmét nyeri; az etnológia pedig hozzávetőlegesen annak felel meg, amit az angolszász országokban (ahol az etnológia fogalom elavult) szociál- és kulturális antropológián értenek (a szociálanropológia inkább a képzetrendszereknek tekintett intézmények tanulmányozásával foglalkozik, míg a kulturális antropológia inkább a technikákkal, és esetleg azon intézményekkel is, amelyeket a társadalmi élet szolgálatában álló technikáknak tekintenek).” (Lévi-Strauss: 2001/I.: 14)

„Az antropológia vagy legalábbis a szociálanropológia művelői néprajzot (ethnography) írnak. S ha megértjük, hogy mi a néprajz vagy pontosabban, mit jelent **néprajzot művelni**, innen kiindulva ragadhatjuk meg, hogy mi az antropológiai elemzés mint tudásforma.” – írja **Clifford Geertz**, aki a néprajz tárgyát „értelemteli struktúrák tagolt hierarchiájának”, a néprajzi leírást pedig „sűrű leírásnak” nevezi. Szerinte „az etnográfus – kivéve, ha rutinszerű adatgyűjtést végez (amit természetesen szintén meg kell tennie) – valójában összetett fogalmi struktúrák sokaságával kerül szembe, számos struktúra egymásra rétegződik vagy összegabalyodik. Ezek a struktúrák egyszerre idegenek, szabálytalanok és rejtettek, s neki kell kitalálnia, hogy először miként ragadja meg, majd hogyan mutassa be őket.”⁵⁴ (Az idézett gondolatokat összegezve a jelen munka a továbbiakban az etnográfiai leírást a kutatás empirikus, azaz terepmunkát igénylő, a résztvevő megfigyelés és a „sűrű leírás” módszereként tárgyalja.)

Robert T. Trotter az etnográfiai hálózat kutatásban a kulturális hálózat értelmezésének két alapvető megközelítéséről ír.⁵⁵ Az egyik a **rokonsági rendszerek rendszeres vizsgálata**, a másik a **társadalmi hálózatok etnográfiai kutatása**. Az előbbi vizsgálat eredményeinek legjobb összefoglalása **B. Pasternak** nevéhez fűződik, aki a különböző kultúrákban fellelhető genealogikus viszonyok alapján megalkotta az etnográfiai hálózat kutatás adatgyűjtési és összehasonlítási módszereit.

⁵⁴ Lásd részletesen Geertz: 1994: 170–199. (A hivatkozott tanulmány címe: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez.*)

⁵⁵ Trotter: 1999: 1–50. Trotter tulajdonképpen egy esettanulmányon keresztül mutatja be az etnográfiai hálózatelemzést. Az elemzés alkalmazásával beazonosít különböző kábítószer-felhasználó hálózatokat, valamint a módszer segítségével rávilágít arra, hogy egy ilyen hálózat különböző megalapozottsága és megalakulásának célja hogyan befolyásolhatja a hálózati tagok viselkedését. Trotter megjegyzi, hogy annak ellenére, hogy az esettanulmány az orvosi antropológia szakterülete, az általa használt és bemutatott elemzési módszer és technika bármilyen társadalmi hálózat kutatásában felhasználható (példaként felsorolja az oktatásban bevezetett innovációk, vagy a szavazási szokások változásainak kutatását, vagy egy adott közösségen belül az egészség megőrzésére és ápolására irányuló ismeretek elterjedtségének, de akár a bürokratikus intézmények újraszerveződésének vizsgálatát). Trotter ugyanakkor egy aktivista, a vizsgált társadalmi közege hatást gyakorló kutatás híve, aki a társadalmi hálózatelemzéseket különösen hasznosnak tartja a társadalmi folyamatokba beavatkozó kutatási programok számára (például, amikor változásokat akarnak elérni egy bizonyos csoport viselkedésében). A hálózatkutató módszereket a beavatkozás hatékony eszközeinek tekinti, hiszen ha általuk megismerhető és leírható egy természetesen működő hálózat, akkor ezeknek az ismereteknek a birtokában már egyúttal irányíthatóvá is válik. Lásd részletesen Trotter: 1999: 43.

A hálózatok etnográfiai kutatásának módszertanát pedig a már említett Elisabeth Bott dolgozta ki, aki angliai kutatásaira alapozva igen részletes leírást nyújtott azokról a személyes kapcsolatrendszerekről, a kapcsolatrendszerek működéséről, amelyek által a legtöbb ember fenntartja saját kultúráját. Bott egyúttal egy olyan modellt is felvázol, amely alapján ezen kapcsolatokat kutatása kultúrákon keresztül is lehetségessé válik.⁵⁶

Trotter kiemeli, hogy az etnográfiai leírások társadalmi hálózatkutatásának megközelítése többféle lehet, a sorban megtalálható a tisztán minőségi, azaz kvalitatív leírás, de a gráfelmélet és az algebrai mátrixokra épülő teljesen technikai és mennyiségi, azaz kvantitatív modellek elhelyezése is. Ezek a megközelítések összeegyeztethetők, egymással kompatibilisak, és mindegyik értékes bepillantást kínál az emberi kultúrákba. Ezek a megközelítések összevonva nagyon hatékony magyarázatokkal szolgálnak az emberi gondolkodás, cselekvés és az életmódszervezés tekintetében, saját személyes kulturális kontextusukon belül. Trotter a társadalmi hálózatkutatás három elsődleges kortárs megközelítésének a következőket tartja:⁵⁷

1. A társadalmi hálózatok etnográfiai vizsgálata.
2. Az egocentrikus (egy személyre fókuszáló) hálózatoknak a kutatása.
3. A teljes kapcsolathálózati adatgyűjtés, azaz a hálózat valamennyi tagja között fennálló kapcsolatrendszer leírása.

Trotter meghatározásában **az etnográfiai hálózat feltérképezése** ('ethnographic network mapping') a néprajzi terepmunka módszereit használja egy adott kultúrában jelenlevő legközönségesebb csoportok leírására. Az etnográfiai hálózat feltérképezését tehát egy olyan típusú hálózatkutatásnak tartja, amely segítségével leírhatók a családi, rokonsági és barátsági hálózatok, a munka-, önkéntes vagy problémamegoldó csoportosulások, vagy bármilyen más típusú, különböző kultúrákban fellelhető társadalmi csoport, kutatási módszerként pedig a vizsgált közösségen belüli extenzív, minőségi

⁵⁶ I.m.: 3. Trotter a hivatkozott két alapvető és reprezentatív munkát az etnográfiai hálózatkutatás kiindulópontjának tartja, mintegy megalapozván az antropológiai vizsgálat számára mind az informális, mind a formálisan szerveződő emberi csoportok és társulások egyre kifinomultabb elemzésének lehetőségét. Szerinte ezeknek a kutatásoknak köszönhetően terjeszthetjük ki tudásunkat mind a rokonsági, mind a nem rokonsági hálózatok dinamikájára és hatásaira, az emberi kultúra valamennyi aspektusa tekintetében. (A hivatkozott művek Pasternak, B.: *Introduction to kinship and social organization*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1976 és Bott, E.: *Family and social network: Roles, norms, and external relationships in ordinary urban families*. Tavistock, London, 1971.)

⁵⁷ I.m.: 3-4.

interjút nevezi meg, amit összekapcsol az emberi viselkedés megfigyelésével. Az etnográfiai leírás segítségével tipológiákat, osztályozási rendszereket lehet felállítani, ugyanakkor egy adott hálózat térben és időben (például generációkon keresztül) való kiterjedése is vizsgálat tárgyává válhat.⁵⁸

Trotter szerint a szociokulturális hálózatok etnográfiai leírása szinte az élet minden területén alkalmazható. Az ilyen jellegű kutatások tartalmazzanak néhány igen fontos közös nevezőt, mint:⁵⁹

1. Meghatározni a vizsgált társadalmi csoportok határait és azok alaptagságát, „kemény magját” (‘core participants’).
2. A különböző élettapasztalatokat magyarázó hálózati tipológiák felállítása.
3. Beágyazott viselkedések (‘embedded behaviors’) vizsgálata, sajátos csoportok esetében.
4. A hálózatok kulturális meghatározottságai között fennálló átfedések és különbségek vizsgálata.

Trotter pontokba foglalja az etnográfiai hálózatkutatás lépéseit, amelyek szerinte a következők:⁶⁰

- Beazonosítani a kutatás „szomszédsági” (‘neighborhoods’) vagy földrajzi kiterjedését.
- Helyi szakértők segítségével hozzájutni a csoportok helyi zsargonjához, terminológiájához.
- Beazonosítani a vizsgált csoportok tagságát alkotó személyeket.
- A terepmunka folyamán a vizsgált személyekkel kiépíteni egy közeli és kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolatot.
- Interjúzási és résztvevő megfigyelési technikát alkalmazva, információkat gyűjteni róluk, a csoportjukról, az aktivitásukról, valamint a tagok között fennálló kapcsolatokról.

⁵⁸ I.m.: 1999: 4–5.

⁵⁹ I.m.: 1999: 8.

⁶⁰ I.m.: 17–18. Trotter tanulmánya végén, szintén pontokba foglalva, külön értékeli az etnográfiai hálózatkutatás előnyeit is, hogy a kutatás számára beazonosíthatóvá és fellehetővé válnak az ún. „rejtőzködő” népségek (‘hidden population’), vagy hogy személyesen megérthetjük a társadalmi befolyást az életre, a döntéshozatalra és a viselkedésre stb. Ugyanakkor értékelése híven tükrözi a már említett aktivista, beavatkozó kutatói habitusát (például olyan tagokat toborozni, felfogadni és követni, akik a kutatói beavatkozásnak részeseivé válnak, vagy megerősíteni a viselkedésbe való beavatkozásnak a hatékonyságát stb.), és ez, véleményem szerint, szembehelyezi a „bennszülöttek szemszögéből” művelt, az adatközlők viszonyában etikai kérdéseket felvető, elemző és magyarázó antropológiai kutatással. (I.m.: 42)

- A legtöbb lehetséges interjút elkészíteni, amelyek alapján megtudható, hogy miként vélekednek, hogyan látják a saját csoportjukat, a saját aktivitásukat és kapcsolataikat, illetve megtudható, hogy mennyire egységes vagy nem ez a véleményalkotás. Ez segít a befogadási és kizárási szabályoknak, a csoport határainak, az összekötő és áthidaló kapcsolatoknak, a csoport aktivitásának, illetve a más csoportok felé irányuló kapcsolatoknak a meghatározásában.
- Folytatni ugyanezt a kutatást más elnevezésű vagy másképpen beazonosítható csoportokkal.
- Szisztematikusan összehasonlítani és megkülönböztetni a csoportokat, egy folyamatos összehasonlítás segítségével, hogy megállapíthassuk a szerkezeti jellemzőket vagy különbségeket, a határokat, illetve a csoporton belüli viselkedési mintákat.
- Vagy minőségi, vagy mennyiségi kérdőíves ('survey') módszerrel összehasonlítani a hálózati jellemzőket a csoporton belüli, de nem a csoportos, hanem a személyes viselkedéssel (például oktatási eredmény, társadalmi mobilitás stb.).

Trotter tanulmányában külön kitér az etnográfiai hálózatok kutatás terminológiájának ismertetésére. Az etnográfiai leírás hálózatfelfogásában a **határok** ('boundaries') a hálózatoknak a széleit alkotják. Ezeket a belépési és kilépési szabályok, valamint az adott hálózat résztvevőinek kulturális mintái határozzák meg, amelyek alapján megkülönböztethetjük az egyik csoportot a másiktól. Az összetartozó ('bounded') csoportok azok a hálózatok, amelyeknek egy világosan meghatározott tagságuk van. **Hidaknak** ('bridges') azokat a személyeket vagy szervezeteket tekintik, akik/amelyek összekötik a különböző hálózatokat. A **hálózat nyitottságát** vagy **zárt-ságát** arra vonatkoztatják, hogy egy adott időtartam alatt hány új tagja lesz a csoportnak. Az ego és a hálózat többi tagja között fennálló kapcsolatokat **társas kapcsolatnak** ('social bond') nevezik, ezek lehetnek többszörösek és gyengék, illetve ezzel ellentétben korlátozottak és erősek. A **társadalmi interakciókat** pedig olyan cselekvésekre utalják, amelyekben a hálózat tagjai együtt vesznek részt.⁶¹

⁶¹ Lásd részletesen Trotter: 1999: 8–11.

4. A felvetett tematikához kapcsolódó kutatási módszerek összegzése

A jelen tanulmány a kalotaszegi cigánymuzikusok társadalmi és kulturális hálózatának 20. századi megragadásához, felvázolásához és értelmezéséhez próbál adekvát, koherens és alkalmazható kutatási módszert keresni. Ahhoz, hogy ezt a módszert körülírhassuk, az etnográfiai hálózat-kutatás elméleti és módszertani megközelítései mellett az adott tematika tárgyalásához szükséges néhány, a konkrét elemzés során felvetődő társadalomkutatói kérdés megválaszolása is.

4.1. A társadalmi hálózat-kutatás lehetséges alkalmazásáról a történetiség dimenziójában

De milyen hálózati megközelítéseket és módszereket alkalmazhatunk abban az esetben, amikor egy kutatott társadalmi hálózat tagjai már elhunytak, vagy csak tagjainak egy része él? Amikor az adatgyűjtést nemcsak az empirikus terepmunka, a mintavétel, a kérdőív, a „mélyinterjú” vagy a résztvevő megfigyelés, hanem a történeti források felkutatása, archívumok, levéltárak böngészése is jelenti? S főképp, amikor az elemzés szinte kizárólag csak történeti forrásanyaggal rendelkezik?

A jelen kutatás által felvetett téma, a hagyományos (és itt a tradíció kihangsúlyozása igen fontos) hangszeres népzenei játszó kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatának 20. századi leírása kapcsán erőteljesen szembesültem mind a távolabbi, mind a közelmúlt történetiségének dimenziójával. És itt nemcsak arra gondolok, hogy az általam vizsgált közösség (hálózat) tagjainak túlnyomó része már a kutatás elindítása pillanatában sem élt, illetve az elmúlt évek során hunyt el, hanem arra is, hogy vajon mennyire lehet a Szent-Iványi által említett⁶² idő-

⁶² Mivel egy társadalmi hálózatban a lehetséges kapcsolatok száma nem meghatározható, kutatási célokra operacionalizálhatatlan, valamennyi elvégzett kutatás valamilyen szűkítést alkalmaz, ezért például a szociálintropológiai network analysis a társadalmi kapcsolatok teljes hálózatának a kutatásától a **részleges hálózat** vizsgálatának koncepciója felé halad. Szent-Iványi megemlíti, hogy a „teljes hálózat vizsgálata során a leggyakoribb szűkítés módja az, hogy csakis a kutatás időtartama alatt megvalósult, ámde ez idő alatt valamennyi tranzakciót, igénybevett kapcsolatot regisztrálnak. A szűkítésnek ezt a módját számos módszertani bírálat érte, hiszen ezen az úton csakis egy szűk időmetszetről kapunk

beli szűkítést elvégezni egy olyan hálózaton, amelyik bizonyos értelemben a modellezés pillanatában már csak az emlékezetekben létezik?

Összegezve: **vajon lehetséges-e a társadalmi hálózat kutatást a történetiség dimenziójában alkalmazni?** Ahhoz, hogy a felvetett kérdésekre válaszolni lehessen, szükségesnek tartom egy társadalomtörténet-írási diszciplína, illetve egy történeti demográfiai módszer bevezetését is.⁶³

A történetiség dimenzióival foglalkozó társadalomtudományok közül a **történeti antropológia** az, amelyik „a kultúraértelmezések tapasztalatait próbálja meg hasznosítani történeti anyagokon. A kultúrát és a kulturális megnyilvánulási formákat – ebből következően – nemcsak normák, értékek és szimbólumok rendszereként értelmezi, hanem a társadalmi tapasztalatok és cselekvések közegének, a társadalmi viszonyok és gyakorlatok kifejeződésének is tekinti.”⁶⁴ A történeti antropológia tehát követi a társadalmi viszonyok között fennálló kapcsolatokat is, ezáltal „rekonstruálhatóvá” tehet egy időben már a múlthoz tartozó kapcsolathálót. **Peter Burke** a történeti antropológia módszerét **tudatosan kvalitatív, egyedi esetekre koncentráló, mikroszkopikus, tehát kisközösségekre összpontosító**, és nem utolsósorban Geertz **sűrű leírását követő** módszerként jellemzi, amelynek művelői „egy adott társadalom interakcióit annak normáival és kategóriáival próbálják értelmezni.”⁶⁵ Úgy vélem, hogy a történeti antropológiai módszer ezen ismérvei fellelhetők a társadalmi hálózat kutatás etnográfiai módszertanában is, így a módszertani összefonódás megfelelő alapot kínál a hálózatelemzés történeti forrásanyagokon végzendő gyakorlati alkalmazása tekintetében.

Ugyanakkor egy múltban létező (vagy feltételezett) hálózat tagjai és kapcsolatai utólagos beazonosításához megfelelő eszköznek kínálkozik

hiteles képet, és semmiképpen nem tudunk meggyőződni az ekkor regisztrált kapcsolatok és az Ego teljes kapcsolati hálózatának viszonyáról, azaz általában keveset tudunk meg az egyedi esetről, de lényegesen többet a hálózatok működéséről.” (Szent-Iványi: é.n.: 5)

⁶³ Megjegyzem, hogy véleményem szerint a kalotaszegi cigányzenészek kutatásában a történetiség dimenziójához tartozik úgy az erdélyi cigányzenészek történelmével foglalkozó történetírás, mint az általuk muzsikált zenei hagyomány zenetörténeti aspektusainak vizsgálata is. Ezek adatai és eredményei szintén hasznosak és relevánsak lehetnek az adott társadalmi és kulturális hálózat körülírására nézve.

⁶⁴ Sebők: 2000: 8. (A történeti antropológia tárgyáról bővebben lásd Klaniczay Gábor: *A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei*. In: Hofer Tamás (szerk.): *Történeti antropológia*. Budapest, 1984: 23–60.)

⁶⁵ Burke: 2000: 17–18.

a történeti demográfia **családrekonstrukciós módszere**. Önmagában már a **genealógia**, azaz a családfák kutatása fontos eredményekhez vezethet, és tulajdonképpen erre alapoz az anyakönyveknek az egyszerű évi adatok kijegyzésénél sokkal komplexebb feldolgozását végző családrekonstrukciós módszer, hiszen az esketési, keresztelési és temetési anyakönyvek igen sok esetben a legrészletesebb adatforrásoknak bizonyulnak a társadalmi kapcsolatok és viszonyok kikövetkeztetésében.

A családrekonstrukciós módszer „lényege, hogy az egy családra vonatkozó adatokat összegyűjtik az anyakönyvből és az így kapott családtörténetből különféle igen finom demográfiai arányszámokat tudnak kiszámítani” – írja **Andorka Rudolf**.⁶⁶ Ezért a jelentősebb történeti demográfiai források és módszerek közül a **családrekonstrukciós módszerrel** „lehet a legfinomabb arányszámokat meghatározni, a legmélyebb elemzéseket készíteni – igaz, többnyire kisebb népesség csoportokról.”⁶⁷ És mivel ezekből a „finom” arányszámokból bizonyos esetekben régi kapcsolathálók adataira következtethetünk, így ezek egyúttal a társadalmi hálózat kutatás alapvető forrásainak is tekinthetők.

4.2. Kitekintés – egy hasonló kutatási tematika módszertani és elméleti alapvetéseiről

Minden kutatás elengedhetetlen – és mintegy összehasonlítási alapként is szolgáló – része a tárgyhoz kapcsolódó, hasonló elemzések szakirodalmának ismerete. Eddigi olvasmányaim között egyetlen egy magyar nyelvű, a cigányzenészek kapcsolathálóival is foglalkozó írással találok: **Békési Ágnes**, *A magyarországi muzsikus cigánycsaládok szocializációs stratégiái és kapcsolati hálózata* című tanulmányával.⁶⁸

⁶⁶ Andorka: 1988: 13. Majd így folytatja: „Munkaigényessége miatt a családrekonstrukció módszerének egy teljes ország népességére való alkalmazása szóba sem jöhet. Két lehetőség kínálkozik: 1. egy-egy kiválasztott anyakönyvet dolgoznak fel, 2. nagyobb számú anyakönyvből kiválasztják a családoknak egy mintáját és csak ezeknek adatait gyűjtik össze feldolgozás céljára.”

⁶⁷ I.m.: 14.

⁶⁸ Békési: 2002. Békési tanulmányában a hagyományos kávéházi és éttermi cigányzenét játszó magyarországi romungró, azaz „magyar cigány” zenészcsoportok szocializációs stratégiáit és kapcsolatrendszerét vizsgálja.

Békési módszertani és elméleti alapvetései szintén több társadalomtudományi forrásra épülnek, mivel „kutatásomban arra szeretnék választ kapni, hogy »...miként szervezik meg önnön létezésüket, és miként adnak értelmet az őket körülvevő világnak.«.”⁶⁹ – írja, majd így folytatja – „Ez az antropológia kérdésfeltevése, ennyiben tehát munkám antropológiai jellegű is. A szociológia eszköztárából az interjút, a családmonográfia-készítést (lásd Somlai Péter: *Családmonográfiák. Szociológiai Füzetek 1987*), a résztvevő megfigyelést használtam föl,⁷⁰ de szakítottam a semleges megfigyelő attitűdjével. Ezenkívül felhasználtam azokat a családi dokumentumokat, fényképeket, az egyes muzsikus dinasztiákkal kapcsolatos publikációkat, melyeket interjúalanyaim bocsátottak rendelkezésemre.”⁷¹ Békési áttekinti és ismerteti a cigányság kultúrájára és szocializációjára vonatkozó és az elmúlt évtizedekben publikált kutatásokat, így az általa használt szakirodalomban egyaránt találunk szociológiai, demográfiai és statisztikai, nyelvészeti, néprajzi és antropológiai munkákat, de hivatkozik önéletrajzi és dokumentarista szépirodalmi művekre, sőt cigányokkal foglalkozó publicisztikákra is. Ugyanakkor írásából teljességgel hiányzik a címben megjelölt „kapcsolati hálózat” kifejtése, leírása, illetve meghatározása. (Megjegyzem, Békési tanulmánya egyáltalán nem utal a társadalmi hálózatkutatásra, és valószínű, hogy az általa vizsgált közösséget nem hálózatként elemezte.)

⁶⁹ Békési itt Françoise Zonabend előszavából idéz, lásd Descola – Lenclud – Severi – Taylor: 1993: 6..

⁷⁰ Békési itt zárójelben egy Earl Babbie idézetet közöl: „A résztvevőként megfigyelő magát kutatóként azonosítja, a társas cselekvés résztvevőivel interakcióban van, és egyáltalán nem tesz úgy, mintha maga is résztvevő volna.” Lásd Earl Babbie: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest, 1995: 309.

⁷¹ Békési: 2003: 4. Ugyanott Békési kutatásának módszertani összetettségéről a következőképpen vélekedik: „...engem elsősorban az érdekelt, hogyan alakul azoknak az élete, akik szakítani kényszerülnek az éttermi zenélés tradíciójával. Utóbbiakhoz pedig kizárólag a személyes kapcsolatteremtésen keresztül juthattam el. Ők egészen biztosan nem válaszoltak volna kérdőívre, s kérdező biztosokat sem engedtek volna be a lakásba. Egyedül az etnológia és a kulturális antropológia vizsgálati módszerei alapján tudtam elkezdeni munkámat, bár tudatában vagyok annak, hogy ezen módszereknek fontos megismerési korlátai vannak. Adataim statisztikailag nem bizonyítható erejűek, megfigyeléseim is vitathatók. Viszont azoknak a nagyon finom törésvonalaknak, új tendenciáknak a feltérképezésére, melyekkel szemben találtam magam, véleményem szerint a fenti módszerek megfelelőek. Éppen komplex voltuknál fogva alkalmasak egy komplex jelenségsor feltárására.”

Igen figyelemreméltónak tartom azonban Békési társadalomkutatói attitűdjét a felvetett téma értelmezése szempontjából: „...a kérdés, hogy vajon milyen vezérfonal mentén szeretném értelmezni azokat a megfigyeléseket, melyekre a muzsikus közösségben teszek szert. Hogyan tudom ezeket »objektív« gondolatmenetbe rendezni, milyen hipotéziseket és hogyan akarok igazolni. Hosszas töprengés után arra a belátásra jutottam, hogy egyféle módon vagyok csak képes az engem ért benyomások értelmezésére: ha azonosulok azzal a nézőponttal, ahonnan a muzsikus családok tagjai szemlélik a világot, beleértve engem is, a kívülről jöttet. Ez az azonosulás természetesen mindig is korlátozott, de kiindulásképpen csak ez jöhet számításba.”⁷²

Békési Ágnes idézett tanulmányának gondolatai, passzusai a magyarországi romungro, elsősorban kávéházi, azaz „cigányzenét” játszó zenész cigányokra vonatkozó kutatásait összegző *Muzsikusok* című kötetében is fellelhetőek, így a szóban forgó írása a könyv egyik publikált előmunkájának is tekinthető.⁷³ Noha konkrétan ebben a munkájában sem értekezik hálózatokról, több olyan kérdéskört is tárgyal – mint például a nemzedékeken át örökített tradíció, vagy a családi zenekarok és az ehhez kapcsolódó szocializáció, vagy a mobilitás –, amelyek szerintem általános érvényűek és ezért felmerülnek a hagyományos cigányzenész, így az általam kutatott kalotaszegi cigányzenész közösségek vizsgálatában is.

4.3. Következtető kérdések

Amikor a doktori disszertációm megírásakor az igen összetett társadalmi hálózatok kutatás elméleti és módszertani megközelítéseinek ismertetésén keresztül próbáltam megfelelő kutatási módszert keresni, a következő kérdések merültek fel bennem: a társadalmi hálózatok kutatás sokrétű elméleti és módszertani megközelítései közül lehetséges-e egy, az általam felvetett témában alkalmazható, adekvát és koherens kutatási módszer

⁷² I.m.: 4.

⁷³ Békési: 2003. Békési könyvében a magyarországi muzsikus cigányság történetének rövid áttekintésére, a cigányzene és a cigányzenészek közelmúltjának és jelenének bemutatására vállalkozik. Elemzésében külön fejezetként tárgyalja a muzsikus nemzedékek hagyományait (érintve a családi zenekarok és vonópárbajok kérdéskörét), a gyerekeknevelést, azaz a szocializációt, a nemi szerepeket a cigányzenész családokban, valamint a földrajzi és munkahelyi mobilitást.

megalkotása? Ha igen, ez kizárólag az etnográfiai hálózat kutatás módszerére épüljön, vagy figyelembe kell vennünk a hálózat kutatás más társadalomtudományi megközelítéseit is? Egyáltalán, mennyire tekinthető egységes társadalomtudományi (vagy természettudományi) módszernek a hálózat kutatás, és milyen mértékben meghatározó egy konkrét hálózatelemzés számára az interdiszciplinaritás? És mennyire meghatározó a történetiség dimenziója? Akkor, a megírt disszertációmban a felsorolt kérdések megválaszolását magára a dolgozatra bízom, gondolván, hogy ezekre és így tulajdonképpen az általam használt kutatási módszer meghatározására is az adott témakör említett két hipotézissora köré épített vizsgálatának kifejtése adhat választ.

Most már belátom, hogy nem, vagy csak részben. Mert a jelen kutatás a kalotaszegi cigánymuzsikások hálózatát nem egy, a szociológia vagy szociálintropológia absztrakt, elméleti modelleként értelmezi, így nem is végez „klasszikus” értelemben vett hálózatelemzést, azaz nem modellez, nem használja ezek gyakorlati módszereit. A network analysis (annak is etnográfiai változata) esetében tulajdonképpen egy történeti-etnográfiai (sűrű) leírás számára nyújt megközelítési kiindulópontot. Valószínűleg eléggé nehéz is volna igazi network elemzést végezni, egyrészt, mert maga a felvázolt hálózat már csak egy történeti, merevített hálózat, másrészt túl sokrétű ahhoz, hogy egy egységes elemzési módszer elegendő volna megragadásához és értelmezéséhez. Ezért munkám nem tekinthető „igazi” networkos hálózatelemzésnek, hanem inkább csak egy hálózatvázlatnak, amelyik egy empirikus kutatás elméleti vázaként szolgál, ahol elsősorban már a kutató „személyes tapasztalata”, „saját élménye” a meghatározó.

1. A nagyalmási (váralmási) Eötvös Berczi és zenekara, Jegenyefürdő, 1892 körül

